УДК 343.11

Л.А. Янковська
доктор економічних наук, професор,
Ф.В. Горбонос
доктор економічних наук, професо,
В.М. Юзевич,
доктор фізико-математичних наук,
Львівський університет бізнесу і права

СУДОВІ ПОВНОВАЖЕННЯ В УКРАЇНІ ТА ІНШИХ ДЕРЖАВАХ СВІТУ

Викладено результати порівняльного аналізу судових повноважень як в Україні так й у інших країнах світу, поняття таких повноважень, класифікація їх залежно від видів юрисдикції. Окремо виділяються повноваження конституційної юрисдикції, судів загальної юрисдикції та спеціалізованих судів.

Ключові слова: *державні судові повноваження, юрисдикція, конституційний суд, суди загальної юрисдикції, спеціалізовані суди, конституційні судові повноваження, спеціалізовані судові повноваження.*

Изложены результаты сравнительного анализа судебных полномочий как в Украине так и в других странах мира, понятие таких полномочий, классификация их в зависимости от видов юрисдикции. Отдельно выделяются полномочия конституций ¬ ной юрисдикции, судов общей юрисдикции и специализированных судов.

Ключевые слова: *государственные судебные полномочия, юрисдикция, конституционный суд, суды общей юрисдикции, специализированные суды, конституционные судебные полно ¬ полномочия, специализированные судебные полномочия.*

The results of comparative analysis of judicial authority both in Ukraine and in other countries, the notion of such powers, depending on their classification of jurisdiction. Separately, authorities allocated constitutions ¬ tion of jurisdiction of courts of general jurisdiction and specialized courts.

Keywords: *state judicial powers, jurisdiction, the Constitutional Court, courts of general jurisdiction and specialized courts, the constitutional court is full ¬ weighing, specialized judicial authority.*

Повноваження є категорією, що застосовується в різних галузях права, тому її можна вважати загальноправовою, поняття якої має бути визначено в загальній теорії права. Термін повноваження застосовується до органів влади, суб'єктів господарської діяльності, об'єднань громадян та інших організацій. Особливого значення цей термін набув у визначенні статусів органів влади та органів місцевого самоврядування. Нині ми розглядаємо категорію "повноваження" при її застосуванні для визначення правового статусу органів судової влади,

У демократичних правових державах світу, де влада діє на основі її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову, основні закони визначають судову гілку влади, отже і судові повноваження. У конституціях цих держав зазначається, що правосуддя здійснюється судами. В основних законах більшості держав можна знайти судження про незалежність та підзаконність судової влади, про що свідчать як конституції двохсотлітньої давнини про те, що судова влада поширюється на всі справи, що розв'язуються за законом і правом справедливості (розділ **2,** ст. III Конституції СІЛА від **17** вересня **1787** р.), так і ті, яким ледь минуло піввіку, що включили розділи, в яких регулюється призначення та реалізація цієї гілки влади (розділ VIII Конституції Французької Республіки від **4** жовтня **1958** р.), і прийняті нещодавно, де записано, що судова влада здійснюється іменем закону, а судді підпорядковуються лише закону, судова влада є незалежною (ст. 101-104 Конституції Італійської Республіки від 12 березня 2006 р.).

У Конституції України також закріплено принцип розподілу влади, окремо виділяється судова гілка влади. Статею 6 Основного закону України встановлено, що органи судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України. Проте ні в Конституції України, ні в Законі України "Про судоустрій України" від 7 лютого 2002 р. № 3018 – III не йдеться про те, що судова влада в Україні є незалежною від інших гілок влади. Стаття 1 Закону України "Про судоустрій України" лише повторює норму Конституції про підзаконність діяльності органів судової влади та про те, що вона реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства, судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції [1]. Тут слід наголосити, що відсутність у державі чіткого

законодавчого визначення ролі і призначення судової гілки влади, а також небажання делегувати суду відповідні його винятковому статусу повноваження і, передусім, незалежності судової гілки влади, що рано або пізно неминуче призведе до дестабілізації роботи механізму влади. Компетенція судів у цьому випадку обмежується вирішенням спорів приватного правового характеру. Влада працює, керуючись не правовими нормами, а на свій розсуд і, безумовно, відривається від народних сподівань, що, на жаль, в останні роки яскраво демонструє Україна.

Повноваження судової влади в різних державах світу залежить від того, до якої правової сім'ї (правової системи) належить та чи інша держава. Судоустрій і судочинство охоплюється таким широким поняттям, як правова система, яка включає в себе не тільки право та його джерела, але й правосвідомість, юридичну науку й практику, систематизацію права, правозастосування, тлумачення, тобто всі правові явища (у тому числі судоустрій і судочинство) [2].

Правова система – це сукупність взаємодіючих правових засобів, які є взаємозалежними, погодженими, включають норми, інститути, галузі права (інститу-ціональний аспект); правові установи, у тому числі й судові (організаційно-структурний аспект); а також відповідного рівня правосвідомості і культури [3]. Класифікація правових систем збігається із класифікацією правових культур, а основні розходження між правовими родинами саме й будуть полягати в специфіці правових норм і рівнем правової свідомості суспільства, з якого, зокрема, випливають способи й форми правової легітимації. Різні національні системи права поєднують у правові спільності (правові сім'ї), кожна з яких містить у собі близьких за своїм генезисом й характеристиками національних систем права. Відомий спеціаліст у галузі компаративістики Рене Давид, як відомо, розрізняв такі види правових систем (правові сім'ї): романо-германську, загального права, соціалістичного права, філософського або релігійного (мусульманська, іудейська, індуська) права [4]. Класифікуючи правові системи Р. Давид виходив із двох критеріїв: юридико-технічного (правові принципи, джерела права, структура права, юридична термінологія, концепції, конструкції, методи й практика юристів) та ідеологічного (економічні, філософські, політичні принципи, суспільні ідеали, світогляд і, на які опирається відповідне національне право).

На думку О. Ф. Скакун, загальне порівняльне правознавство має в якості об'єкта як правові системи, сучасні типи (сім'ї) правових систем, так і правові системи різних типів (сімей) та правові системи одного типу сім'ї [5]. Від правової системи в основному залежать національні системи права як об'єктивно існуючі різні системи внутрішньо погоджених правових норм, що виражаються в поділі єдиного права на окремі галузі й інститути. У кожній країні діє своя національно-державна система позитивного права. У даних правових системах по-різному реалізується судова влада [б].

Визначаючи повноваження у сфері судової влади потрібно, на наш погляд, виділяти судові повноваження держави в цілому, повноваження судів загальної юрисдикції та повноваження Конституційного суду.

Вітчизняні дослідники не приділяли уваги питанням з'ясування ролі й значення судової влади і особливо повноваженням держави у цій сфері. Не розглядалися комплексно і складові судової влади й судової системи. Не дивно, що його немає й у нормах закону. В. М. Савицький, що присвятив свої дослідження аналізу суті судової влади, визначенню її місця й ролі в державі, проаналізував широко уживаний в законодавстві радянського періоду термін "судоустрій" та, визнавши недоречність його застосування, запропонував замінити його на словосполучення "організація судової влади" [7]. При цьому він пропонував відмовитися від формального аналізу судів як сукупності державних установ і глянути на них, як упредметнену в них судову владу.

Коментар до Закону "Про судоустрій України" дає таке визначення судової влади: "Судова влада – це діяльність усіх ланок судової системи, що здійснюється притаманними їм і законодавчо закріпленими засобами, із забезпечення впливу на поведінку людини і соціальні процеси" [8]. Думається це не просто діяльність судової системи, а закріплена в законі можливість вирішення спорів та примушування до виконання порушниками норм права, передбачених законодавством заходів щодо відновлення правового становища. Тут слід зазначити, що судова влада має правоохоронну та правозахисну спрямованість. Вона полягає в тому, що законодавець, з одного боку, встановлює правовий режим суспільних відносин, в якому передбачає систему праворегулюючих норм і поряд з цим іншу систему правових норм, які охороняють врегульовані державою відносини, з іншого, створює та уповноважує спеціальні державні органи на здійснення правосуддя і вирішення цивільних, кримінальних, адміністративних справ, на примушування суб'єктів правовідносин діяти у спосіб, визначений правом.

Аналіз судової влади дає можливість окреслити модель державних судових повноважень, тобто дати тлумачення необхідних для здійснення юрисдикції прав та обов'язків. У правовій, демократичній державі мають бути створені можливості для людини та громадянина здійснити захист своїх прав і свобод, а також забезпечити інтереси і потреби, що не суперечать закону, юридичних осіб. Суспільство, створюючи державу та надаючи їй повноваження, має організувати необхідну судову систему, а держава на законодавчому рівні –

здійснити розподіл судових повноважень, щоб реально і повсякденно забезпечувати судовий захист людей. Отже державні судові повноваження – це отримані в легітимний спосіб від народу права та обов'язки, держави здійснювати юрисдикцію щодо неупередженого, всебічного, повного і об'єктивного вирішення кримінальних, цивільних, господарських, адміністративних справ та забезпечувати відновлення порушених прав і свобод кожного суб'єкта правовідносин, які були порушені як приватними особами, так і органами держави та органами місцевого самоврядування або публічними посадовими особами.

Судова влада є самостійним і незалежним елементом у структурі влади будь-якої сучасної держави: як унітарної, так і побудованої за федеративним принципом. Роль судової влади в унітарній державі відрізняється і складністю, і своєрідністю від її ролі у федерації адже соціально-правове середовище, у якому доводиться діяти судам в унітарній державі, у федерації виглядає по-іншому. У цьому зв'язку тип судової системи й характер судочинства у федерації значною мірою визначений не тільки місцем і роллю суду в державному управлінні взагалі, але й балансом державної влади в конкретній федерації. В унітарній державі судова система не обтяжена особливою складністю й обумовлюється простотою державного устрою. Кожна держава має власну судову систему, необхідну для здійснення судової влади, під якою розуміється цілісна, ієрархічно побудована система, що складається з таких елементів як різні види судів, особливі судові установи й спеціальні установи судової влади.

Залежно від правової системи визначаються повноваження судової влади в англосаксонській правовій сім'ї. Так, у США існує паралельно єдина система судів та самостійні судові системи кожного з 50 штатів, округу Колумбія та чотирьох федеральних територій [9]. Правосуддя там діє незалежно від інших гілок влади. Судові повноваження цієї держави включають в себе право забезпечення належного застосування законів шляхом поновлення порушеного права. Суди та судді США з самого початку наділені правом здійснення юрисдикційного контролю. А. Токвіль писав з приводу цього: "У сполучених Штатах практично немає такого політичного питання, яке б рано чи пізно не перетворилося б в судове питання" [10]. Повноваження американських судів є відмінними, так як вони посідають в системі органів влади виключно сильні позиції. Унаслідок розподілу влади вони контролюють правомірність функціонування двох інших гілок: законодавчої та виконавчої. Саме суди виносять остаточні рішення з усіх спірних питань права [11]. Відмінністю американської системи права є наявність адміністративних квазісудів, що функціонують в незалежних агенціях, наділених повноваженнями розгляду справ щодо законності, виданих ними квазізаконів та прийнятих інших рішень. Однією із складових судових повноважень американської системи є правовстановлюючі функції. Оскільки в США існує прецедентне право, остільки і суди загальної та конституційної юрисдикції мають право видавати рішення, які в подальшому мають використовуватися як правила вирішення правових спорів. Проте останнім часом американські суди не так вже жорстко дотримуються правил прецеденту [12].

Серед держав, судову систему яких характеризує, між іншим, прецедентне право, є і Великобританія. Характерною особливістю її правової системи є те, що чинне англійське право сформоване головним чином судами. Сфера правотворчості, як історично склалося в цій державі, є також однією із сфер, де суди мають свої повноваження. За рахунок цього суди мають можливість впливати на законодавчу владу і одночасно з цим здійснювати контроль за діяльністю органів виконавчої влади. При цьому суди при розгляді конкретних справ перевіряють, чи відповідають рішення й дії посадових осіб цих органів законодавству, повноваженням, делегованим парламентом виконавчій владі. Розглядаючи справи суди мають право визнати акти, дії органів виконавчої влади незаконними. Однак, на відміну від американських, британські суди не можуть перевірити відповідність законодавчого акта праву, принципам британського права, не підконтрольна їм також і процедура прийняття закону. У той же час суди практично не обмежені в інтерпретації законодавчих актів при прийнятті судових рішень.

Незалежність й авторитет судової влади Великобританії досягаються вже самою системою кадрового забезпечення судів. Для цієї держави характерні також елітність судового корпусу, особливо його вищого складу [13]. Навчання майбутніх суддів здійснюється в рамках самої судової системи, судові органи самостійно також визначаються із призначенням та звільненням суддів. Судді обіймають свої посади доти, доки чітко виконують свої функції, є морально стійкими, інакше вони можуть бути звільнені з посади за поданням палат Парламенту. Однією з підстав самостійності й незалежності судової влади держави, судова система якої розглядається, є не тільки самостійне кадрове, але й відповідне матеріальне забезпечення. Бюджет держави виділяє всі необхідні кошти для безперебійного та належного функціонування судової системи.

Судова система Великобританії – це інститут, що діє як останній арбітр у застосуванні норм права, забезпечуючи їх ефективність й виконання у правовій системі. Більша частина цивільних спорів, заявлених у суді, є спорами між приватними особами. Щоб повністю виконувати свої функції, суди мають повноваження переглядати адміністративні рішення у випадках апелювання на підставах невідповідності нормам права, зловживання або перевищення повноважень [14]. Для того, щоб судова система успішно виконувала свої завдання, вона має відповідати безлічі умов. По-перше, у кожної окремо взятої країни має бути ясне, чітке й

однакове розуміння природи суду, його ролі в механізмі держави. Ця роль визначена конституцією й виражається в рішеннях вищого судового органу країни. У цьому випадку йдеться про закріплення за судом права на вирішення конфліктів між органами державної влади, у тому числі й на рівні їх вищих органів.

Суд у судовій системі романо-германської правової сім'ї є правозастосовним, з позиції теорії систем він є стримуючим інші органи державної влади органом. Ро-мано-германська правова сім'я включає правові системи, що виникли в континентальній Європі, на основі римських, канонічних та місцевих правових традицій. Для цієї сім'ї є характерними наявність писаного права, єдина ієрархічна система її джерел. Поряд із судами загальної юрисдикції тут функціонує конституційний суд та розвинена система адміністративних судів [15]. Так, за ст. 92 Основного закону ФРН судова влада здійснюється Федеральним конституційним судом, передбаченими в даному законі федеральними судами та судами земель [16].

Федеральний конституційний суд ФРН має широкі повноваження стосовно тлумачення положень Основного закону ФРН у зв'язку зі спорами про обсяг прав та обов'язків будь-якого верховного органу Федерації, розглядає справи відносно розмежування повноважень федерації та земель, а також між відповідними землями. Адміністративна юрисдикція здійснюється згідно з Положенням про адміністративні суди ФРН, які включають в себе територіальні адміністративні суди, адміністративні суди земель та Федеральний адміністративний суд. До повноважень цих органів належить вирішення справ відносно всіх публічно-правових спорів, за виключенням спорів конституційно-правового характеру [17].

За законодавством Франції систему загальних судів складають Касаційний суд, апеляційні суди та суди, які розглядають справи в якості першої інстанції [18]. Крім того, у цій державі є розвиненою й мережа адміністративних судів (трибуналів), які є абсолютно самостійними і не підпорядковані будь-яким органам у системі судів загальної юрисдикції [19]. Ці адміністративні суди розглядають різні за змістом справи, розпочинаючи з дрібних (скарги про пенсійне забезпечення, незаконні рішення тощо), закінчуючи великими політичними справами. Адміністративні трибунали організовані за округами (всього їх налічується 25), які охоплюють територію кількох департаментів (від двох до семи). У 1987 року було створено також п'ять адміністративних апеляційних судів. Вищою інстанцією, яка має повноваження розгляду касаційних скарг в адміністративному судочинстві, є Державна рада [20]. До системи загальних судів належать ювенальні суди та суди у справах неповнолітніх. Ці суди розглядають кримінальні справи у відношенні неповнолітніх, причому, якщо суд присяжних у справах неповнолітніх уповноважений розглядати справи відносно осіб у віці від 16 до 18 років, які вчинили тяжкі злочини, то справи про кримінальні делікти та найбільш серйозні проступки неповнолітніх у віці від 13 до 18 років, а також тяжкі злочини осіб у віці 13-15 років розглядаються трибуналами у справах неповнолітніх, які створені в округах трибуналів великого процесу [21].

Українське законодавство прямо передбачає, існування судової системи та її елементи. Згідно зі статтею 3 Закону України "Про судоустрій України" судову систему України складають суди загальної юрисдикції та Конституційний Суд України. Суди загальної юрисдикції утворюють єдину систему судів. Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні. Судова система забезпечує доступність правосуддя для кожної особи в порядку, встановленому Конституцією та законами України.

Таким чином, як випливає з систем права різних держав, повноваження судової влади в основному класифікуються на конституційно-юрисдикційні повноваження та повноваження загальної юрисдикції. У системі загальної юрисдикції залежно від необхідності вирішення різнорідних справ можуть виділятися повноваження на здійснення цивільної та кримінальної юрисдикції (їх мають суди загальної юрисдикції), та спеціалізовані повноваження адміністративної юрисдикції, яка забезпечується адміністративними судами або трибуналами (ФРН, Франція, Швеція, Польща, Україна тощо), ювенальної юрисдикції, якими наділяються суди у справах неповнолітніх (ФРН, Франція), на вирішення трудових спорів, що забезпечуються спеціалізованими трудовими судами (Австрія) тощо.

Повноваження конституційної юрисдикції – це права та обов'язки Конституційних судів (ФРН, Російська Федерація, Польща, Білорусь, Україна та ін.) із забезпечення конституційної законності і верховенства конституції, відповідності конституції законів та інших актів органів законодавчої і виконавчої влади

Стаття 93 Основного закону Федеративної Республіки Німеччини відносить до повноважень Федерального конституційного суду тлумачення відносно прав та обов'язків інших федеральних органів, які вони мають здійснювати самостійно, про відповідність федеральних актів законодавства та законодавства земель нормам Основного закону ФРН, а також відповідність законодавства земель законодавству федерації. Федеральний конституційний суд також виносить рішення з урегулювання розбіжностей відносно повноважень федерації та земель при застосуванні землями норм федерального права та при здійсненні федерального нагляду. Розглядаються публічно-правові спори між федерацією й землями або між окремими землями або в межах однієї землі, якщо не передбачено інший порядок судового розгляду. Крім того, Конституційний суд має право розгляду й вирішення справ за конституційними скаргами громадян общин та общинних об'єднань, якщо вони вважають що їх право порушено.

Стаття 125 Конституції Російської Федерації достатньо чітко визначила повноваження Конституційного Суду РФ, який має права вирішувати справи відносно відповідності Конституції Російської Федерації федеральних законів та нормативних актів, які видаються президентом та урядом Росії. Крім того, цей орган конституційної юрисдикції має право виносити рішення стосовно відповідності Конституції РФ конституцій суб'єктів Російської Федерації, законів та інших нормативних правових актів суб'єктів Російської Федерації, які видані з питань, що належать до відання органів державної влади федерації, або до спільного відання РФ та суб'єктів Російської Федерації, а також договорів між ними. Конституційний суд вправі перевіряти на предмет конституційності договори, що не набрали чинності. Конституційність законів цей орган перевіряє і за скаргами громадян та за зверненнями встановлених Конституцією РФ органами дає тлумачення норм Основного закону РФ.

Остільки рішення Конституційного Суду є обов'язковими для усіх суб'єктів правовідносин, включаючи і парламент оскільки їх можна вважати в якості джерел права, а раз так, тоді випливає висновок, що в повноваження Конституційного Суду включається право здійснення правотворчої діяльності [22]. Але одразу ж зазначимо, що то є похідні права, основне призначення конституційного суду – забезпечення конституційності правових відносин у державі. У Російській Федерації це досягається, як визначено в Федеральному конституційному законі "Про Конституційний Суд Російської Федерації", шляхом дотримання ряду вимог стосовно рішень суду: рішення Конституційного Суду остаточні і не підлягають оскарженню та набирають чинності одразу після їх оприлюднення. Вони діють безпосередньо і не потребують підтвердження іншими органами та посадовими особами, юридична сила рішень Конституційного Суду про визнання актів неконституційними не може бути переборена повторним прийняттям цього ж акта; рішення судів та інших органів, визнаних Конституційним Судом неконституційними, не підлягають виконанню та мають бути переглянуті у встановлених законодавством випадках; федеральний закон передбачає відповідальність суб'єктів правовідносин за невиконання або неналежне виконання рішень Конституційного Суду [23].

В унітарних державах повноваження органів конституційної юрисдикції менш складні, ніж вони є в федераціях. Наприклад, законодавство Польщі, передбачаючи повноваження конституційної юрисдикції, виділяє окремий орган – Конституційний трибунал, що уповноважений її здійснювати. Ст. 188 Конституції Республіки Польщі від 2 квітня 1997 р. уповноважує даний орган на вирішення справ про відповідність законів, міжнародних договорів цьому Основному законові, а правових приписів, що видаються центральними державними органами – йому та ратифікованим міжнародним договорам і законам. Конституційний трибунал вирішує також справи відносно відповідності законів ратифікованим договорам, ратифікація яких потребувала попередньої згоди, вираженої в законі.

Окремою складовою повноважень Конституційного трибуналу є право на розгляд і вирішення справ стосовно відповідності цілей або діяльності політичних партій Конституції Польщі. На відміну від українського законодавства, яке не передбачає за органом конституційної юрисдикції таких повноважень. Контроль за додержанням політичною партією вимог Конституції та законів України згідно зі ст. 18 Закону України "Про політичні партії" від 5 квітня 2001 р. № 2365-ІП покладається на Міністерство юстиції України [24], за поданням даного органу адміністративний суд розглядає та вирішує адміністративні справи про анулювання реєстраційного свідоцтва політичної партії, про її заборону (примусовий розпуск, ліквідацію) [25].

Конституційний трибунал уповноважений також вирішувати справи за конституційними скаргами, які відповідно до ст. 79 може за визначеними в законі принципами, може подавати кожен, якщо його конституційні свободи або права виявилися порушеними. Даний орган розглядає та вирішує такі справи на предмет відповідності Конституції, закону або іншого правового акта, на основі якого суд або орган публічної адміністрації виніс остаточне рішення про свободи чи права особи або про її обов'язки, визначені в Конституції [26].

У пострадянських унітарних державах після розпаду СРСР також з'являється конституційна юрисдикція та органи, які її здійснюють. Так, Республіка Білорусь у прийнятій 24 листопада 1996 року Конституції серед органів держави перебачила Конституційний Суд і в статті 116 цього правового акта визначила його повноваження. Достатні права Конституційного Суду Республіки Білорусь, які він застосовує при реагуванні на пропозиції вищих органів усіх гілок влади щодо відповідності законів та інших правових актів Конституції, а також нормативно-правових актів, нормам згідно з їх ієрархією. Але, незважаючи на висновки вчених, що Конституційному Суду Республіки Білорусь вдалось посісти належне місце серед інших владних структур [27], принципово змінити судову практику, що склалася протягом десятиліть [28]. Безпосереднього забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина за їх зверненнями Конституція Республіки Білорусь не передбачає і тому роль органу конституційної юрисдикції у цьому питанні у державі може бути підвищена та приведена до Європейських стандартів.

Правовому положенню Конституційного Суду України присвячено дванадцятий розділ Конституції України. Саме цей орган визнається органом адміністративної юрисдикції в нашій державі. Причому він є

єдиним органом з такими повноваженнями. Становлення Конституційного Суду в минулому столітті затяглося. Попри Закон України "Про Конституційний Суд України", прийнятий 3 червня 1992 р. № 2400-XII [29] та обрання Голови цього органу [ЗО] він не функціонував понад п'ять років.

Склалася парадоксальна ситуація, коли повноваження Конституційного Суду у законодавстві було визначено, проте за умов його реальної відсутності конституційна юрисдикція не здійснювалася. Лише наприкінці 1996 року цей юрисдикційний орган розпочав формування в повному складі, а з 1997 року із затвердженням регламенту розпочав свою роботу [31]. Поряд із Конституцією України повноваження Конституційного суду України нині визначає також Закону України "Про Конституційний Суд України" від 16 жовтня 1996 р. №422/96 – ВР [32] зі змінами і доповненнями.

Закон України "Про Конституційний Суд України" є конституційним, який за класифікацією, запропонованою першим Головою Конституційного суду України, професором Л. П. Юзьковим вважається номінальним, тобто таким, прийняття якого передбачено Основним законом України, і призначений конкретизувати й деталізувати відповідні конституційні норми [33]. Згідно з цими правовими актами до повноважень Конституційного Суду України належить вирішення питань про відповідність законів та інших правових актів Конституції України та офіційне тлумачення Конституції України та законів України. За зверненням Верховної Ради України Конституційний Суд України дає висновок відносно додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту, що складає також відповідну частину повноважень цього органу. Ухвалені Конституційним Судом рішення є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені. Здійснюючи правосуддя, Конституційний Суд впливає на розвиток конституціоналізму, до якого, поряд з іншим, належить забезпечення верховенства Основного закону у правовідносинах, його тлумачення, підпорядкування Конституції діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, захист прав і свобод людини та громадянина [34]. Вченими висловлюється думка, що Основний закон України достатньо повно врегулював питання організації і діяльності Конституційного Суду і визначення повноважень цього органу не може бути безмежним, його юрисдикція повинна мати певні визначені межі, обумовлені його призначенням [35] [35]. Разом з тим, як вже зазначалось в юридичній літературі, юрисдикція Конституційного Суду могла б бути поширеною і на надання попереднього висновку відносно конституційності усіх міжнародних договорів у випадку укладання (приєднання) до них України [36].

Вище ми розглядали судову чинну систему різних держав світу. Зупинимося більш детально на повноваженнях судів загальної юрисдикції та спеціалізованих судах в континентальній правовій сім'ї. Повноваження судів загальної юрисдикції включають права та обов'язки органів судової влади на здійснення правосуддя у сфері цивільного, господарського, кримінального, адміністративного та інших (крім конституційного) судочинства. Проте у деяких державах суди загальної юрисдикції уповноважені на здійснення цивільної та кримінальної юрисдикції, поряд із ними функціонують суди спеціалізованої юрисдикції. Згідно зі ст. 95 Основного Закону ФРН у галузі загальної, адміністративної, фінансової, трудової та соціальної юрисдикції Федерація засновує в якості вищих судових інстанцій Федеральний верховний суд, Федеральний адміністративний суд, Федеральний фінансовий суд, Федеральний суд по трудових спорах і Федеральний суд із соціальних питань. Юрисдикція в землях на даний час здійснюється 19 вищими судами федеральних земель, 94 ландгеріхтами, 551 дільничним судом. У системах спеціалізованої юрисдикції вданій державі функціонують 10 адміністративних судів другої інстанції, 35 місцевих адміністративних, 14 податково-фінансових судів, 14 судів федеральних земель та 95 місцевих судів із трудових справ, 11 судів федеральних земель та 50 місцевих судів із соціальних питань [37]. Всі вони мають спеціальні повноваження на здійснення судочинства.

Така спеціалізація повноважень відносно здійснення судової юрисдикції є досить важливою, адже судді, які працюють у спеціалізованих судах глибше вивчають відповідні галузі права та практику реалізації норм законодавства і рідше допускають помилки при вирішенні справ.

Розгляд справ у загальних судах федеральних земель у ФРН здійснюється дільничними судами, ландгеріхтом та вищим судом землі. Наприклад, дрібні цивільні справи розглядаються, як правило, дільничними судами загальної юрисдикції. До їх повноважень належать майнові правові спори з невеликою ціною позову, спори, що виникають із відносин найму, сімейно-правові справи, справи про встановлення правовідносин між батьками та дітьми, справи про утримання. Апеляційні скарги на рішення дільничного суду розглядаються ландгеріхтом, його рішення в таких справах є остаточним. Більш важливі справи належать до повноважень ландгеріхту, який розглядає їх в якості суду першої інстанції. У цьому суді існують відповідні палати, наприклад, особлива палата із торгових справ, до складу якої входять один професійний суддя в якості головуючого та два непрофесійні судді. Причому непрофесійні судді мають бути коммерсантами або членами правління торгово-правового товариства або спілки: вони призначаються на три роки за пропозицією торгово-промислової палати. До повноважень палати належить розгляд справ із галузі комерційного буття (позови, що виникають із двосторонніх комерційних угод, із вексельних та чекових відносин тощо) [38].

Справи про незначні злочини розглядаються дільничними судами, причому в середині цих судів провадження з розгляду та вирішення кримінальних справ здійснюється диференційовано. Справи про незначні злочини розглядаються одноосібно суддею, справи про злочини, за які закон передбачає до трьох років ув'язнення, розглядаються судом шеффенів (8сЬо£££еп§егісЬі – нім.), до складу яких входять один професійний суддя та два шеффена. У випадку складності справ суд може виступати у складі двох професійних суддів плюс двох шеффенів. Ландгеріхт має повноваження для розгляду справ про тяжкі злочини (якщо закон не відносить їх до розгляду судів вищих інстанцій). Виділяється і повноваження вищих судів федеральних земель та Федерального верховного суду. Вищі суди федеральних земель мають повноваження на розгляд справ в якості судів апеляційної та касаційної інстанції як суди першої інстанції вони виступають у справах про зраду батьківщині та терористичні злочини із застосуванням насильства. Федеральний верховний суп розглядає справи в якості касаційної інстанції як по кримінальних, так і по цивільне справах, рішення щодо яких виносилося вищими судами земель.

Судову систему Французької Республіки, про яку вже йшлося вище, складають загальні суди, до яких належать Касаційний суд, апеляційні суди та суди першої інстанції, що представлені трибуналами малої та трибуналами великої інстанцій, поліцейськими трибуналами, а також судами присяжних (судами ассизів). У чисш судів загальної юрисдикції ряд судових установ, повноваженнями яких є вирішеним спеціалізованих справ (торгові трибунали, ради прюдомов, комісії з соціального страхування, пріоритетні трибунали з морської торгівлі) [39].

Разом із загальними судами в багатьох державах функціонують суди із повноваженнями спеціалізованої юрисдикції. Повноваження спеціалізованої юрисдикції включають права та обов'язки на вирішення справ спеціалізованими судами або суддями, що потребують знань у певній галузі правовідносин (повноваження ювенальних, адміністративних, фінансових судів тощо). Так, суди спеціалізованої юрисдикції в ФРН функціонують автономно. Найвищі повноваження у справах із здійснення правосуддя у відповідній системі спеціалізації мають вищі спеціалізовані суди [40]. У Франції розвиненою є й система адміністративних трибуналів, які очолюються Державною Радою. Вони представлені місцевими адміністративними трибуналами та апеляційними однойменними органами. Виникнення адміністративної юстиції у Франції пов'язано з недовірою до суддів загальної юрисдикції після ухвалення Декларації прав людини і громадянина, які представляли аристократію [41]. Важливим аспектом адміністративної юстиції Франції є те, що повноваження адміністративних судів тісно пов'язані із здійсненням контролю за адміністрацією і, водночас, з виконанням деяких функцій управління. Судді є радниками в органах виконавчої влади [42]. Вищий орган адміністративної юрисдикції ~ Державна Рада є найвищим судовим органом адміністративної юстиції. Вона ухвалює остаточні рішення за касаційними скаргами за рішеннями, ухваленими в останній інстанції різними судовими органами адміністративної юстиції. До повноважень даного органу належить також розгляд відповідної категорії справ, що передбачені статтею Ь. 311-4 Кодексу про адміністративну юстицію Франції, як судовий орган першої та другої інстанцій. Це скарги на рішення, що передбачають санкції, прийняті комісією контролю за страхуванням, санкційні рішення комісії контролю за органами пенсійного забезпечення і взаємодопомоги тощо [43]. Щоб заздалегідь передбачити невідповідності правових актів різних державних органів нормам права Державній Раді надані права на участь у прийнятті законів та ордонансів. Прем'єр-міністр надає їй проекти, що пропонуються урядом, після чого вона робить свій висновок на проекти декретів та інших нормативно-правових актів у випадках, передбачених законодавством та повноваженнями, делегованими урядом. Державна рада також консультує Прем'єр-міністра чи міністрів з питань адміністративної діяльності, а також вносить пропозиції органам влади стосовно необхідності проведення реформ, участі у підготовці проектів законодавчих актів та проведенні інспекції органів адміністративної юстиції [44].

Спеціалізовані суди є також в інших державах, правові системи яких належать до континентальної правової сім'ї. Так, згідно зі ст. 175 Конституції Польщі, відправлення правосуддя в Польщі здійснюється Верховним судом, загальними судами, адміністративними та воєнними судами. Не розглядаючи всю систему правосуддя в Республіці Польща, звернімо лише увагу на те, що в цій державі спеціалізований суд діє автономно і рішення, наприклад, Вищого адміністративного суду є остаточним. До повноважень адміністративного суду належить визначення міри справедливості шляхом судового контролю за державним управлінням на основі принципів, визначених в Законі Республіки Польщі "Про Головний адміністративний суд" [45]. Немає в Польщі як, наприклад, в Україні змішаного суду і загальної юрисдикції й загального суду як адміністративного суду. Навіть в часи, коли не були ще створені місцеві органи судової адміністративної юрисдикції, головний адміністративний суд розглядав справи самостійно і його рішення не були предметом оскарження до Верховного суду Польщі.

Україна має розвинену судову систему з незалежними судами, до компетенції яких належить здійснення правосуддя, і які наділені владними повноваженнями з поновлення порушеного права і справедливості шляхом застосування заходів державного примусу до осіб, які посягають на правовідносини,

що охороняються законом [46]. Згідно із Законом України "Про судоустрій України", крім судів загальної юрисдикції в Україні функціонують також спеціалізовані адміністративні та господарські суди. Існують проблеми в розмежуванні повноважень цих судів. Судді та інші учасники провадження стикаються зі складними проблемами відносно розмежування повноважень цих органів судової влади. Безумовно, що найкращий спосіб уникнути даної проблеми є чіткість встановлення повноважень судів загальної юрисдикції і різних спеціалізованих судів. Проблема стосовно розмежування компетенції існує не тільки в Україні. Наприклад, у Франції ще 1948 р. було засновано суд по спорах про підсудність. Суд засідає під головуванням міністра юстиції і в його склад входять чотири члени Державної Ради та чотири судді Касаційного суду, у засіданнях також беруть участь урядові комісари [47].

В Україні з 2005 р. запроваджено адміністративну юстицію, адміністративні суди напрацьовують практику захисту прав і свобод людини та громадянина. Вони вже стали невід'ємною частиною державного апарату з відповідними повноваженнями. Дослідженню проблем адміністративної юстиції останнім часом присвячено ряд наукових праць як на дисертаційному рівні, так і опублікованих монографій, статей, доповідей тощо (І. П. Голосніченко, І Б. Коліушко, Р. О. Куйбіда, В. С. Стефанюк, М. Ф. Стахурський, Ю. С. Педько, А. О. Неутодніков та ін.).

Проте поставлених практикою правозастосування питань відмежування повноважень адміністративних судів від повноважень інших судових органів ще майже ніхто не торкався. Відповідна складність з'являється у висвітленні проблем розмежування повноважень цих органів та вироблення певних рекомендацій з виходу із ситуації, яка склалася після прийняття Кодексу адміністративного судочинства України. Особливий інтерес ця проблема викликає з урахуванням появи нових інституцій даної гілки влади – адміністративних судів і, незважаючи на недавні зміни і доповнення до Господарського процесуального кодексу України, проблема ця до кінця ще не вирішена.

Запровадження адміністративної юстиції в Україні пов'язано із новими підходами до забезпечення прав громадян. Права і свободи людини та гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним її обов'язком [48]. Саме тому ще з перших кроків встановлення демократизму у відносинах

Декларацією про державний суверенітет було вже визначено необхідність забезпечення прав і свобод громадян, їх рівності перед законом незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин [49]. Статтею 55 Конституції України прямо встановлено право громадянина протидіяти незаконному посяганню на свої права з боку органів влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб. Проте на час прийняття Конституції України ще не було створено належного правового механізму реалізації права людини та громадянина на оскарження до суду незаконних дій суб'єктів владних повноважень держави. Адміністративна юстиція на цей час в державі існувала в недосконалому вигляді. Нині вже активно діють адміністративні суди, існує відповідне законодавство, що регулює адміністративно-процесуальні відносини. Проте є ще багато, проблем, які потребують як законодавчого вирішення, так і вирішення на рівні практики його застосування. Необхідний глибокий аналіз масиву правового матеріалу з метою виявлення та усунення недоліків в діяльності адміністративних судів із захисту прав і свобод людини та громадянина.

Література

1. *Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 27-28. – Ст. 180.*
2. *Черданцев А. Ф. Теория государства и права. М. : Юрайт. – 2002. – С. 399.*
3. *Червонюк В. И. Теория государства и права. – М. : Инфра-М. – 2003. – С. 154-155; Поляков А. В. Общая теория права. 2 изд. – М. ; СПб. : Юридический центр. – 2003. – С. 593-597.*
4. *Скакун О. Ф. Общее сравнительное правоведение. Основные типы (семьи) правовых систем мира : Учеб. для . студ. вузов. – К. : 1н Юре, 2008 – С. 464*
5. *Нерсесянц В. С. Теория права и государства. – М. : Норма, 2001. – С. 185*
6. *Савицкий В. М. Организация судебной власти в Российской Федерации : Учебное пособие для вузов. – М. : Изд-во БЕК, 1996.*
7. *Давид Р. Основные правовые системи современности. – М. : 1967. – С. 25, 34.*
8. *Яро судоустрій України: Коментар до Закону України //за заг. ред. В.Т. Маляренка.К. : Юрінком Інтер, 2003. – 464 с.*
9. *Решетников Ф. М. Правовые системы стран мира : Справочник. – М. : Юрид. лит. – 1993, – 256 с.*
10. *Токвиль А. Демократия в Америке. – М. : Прогрес. – С. 209.*
11. *Административное право зарубежных стран : учеб. пособие. – М. : Спартак, 1996. – 229 с.*
12. *Боботов С. В. Жигачев И. Ю. Введение в правовую систему США. – М. : Норма, 1997. – С. 14.*
13. *Решетников Ф. М. Правовые системы стран мира. – С. 39-40.*

14. Шихата И. Правовая реформа. Теория и практика : учеб. пособие / еревод с англ.; под ред. П. Г. Дорониной. – М. : Белые мальвы, 1998. – С. 44.

15. Теория государства и права. Учебник / Под. ред. В.К. Бабаева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристь, 2006. – С. 117, 589.

16. Основной закон Федеративной Республики Германии. – Германский фонд международного правового сотрудничества. – Бонн, 1994. – С. 70.

17. Див. параграф 40 Положення про адміністративні суди. В кн.: Стелькенс, Шнкемайер, Кюгель, Геррнфельд Правила. Адміністративної процедури і юрисдикція адміністративних судів у Федеративній Республіці Німеччині. Бонн ЗО листоп. 1992 р. – С. 12.

18. Решетников Ф. М. Правовые системы стран мира. – С. 212.

19. Административное право зарубежных стран. – С. 97.

20. Решетников Ф. М. Правовые системы стран мира. – С. 217.

21. Трибунали великого процесу (після реформи 1983 р. їх нараховується 181) – по одному як мінімум в кожному із 96 департаментів Франції, це суди першої інстанції (Решетников Ф. М. Правовые системы стран мира. – С. 213-215)

22. Жуйков В. М. К вопросу о судебной практике как источнике права // Судебная практика как источник права. – М. : 1997. – С. 18-20.

23. Конституционном Суде Российской Федерации: Федеральный конституционный закон. -М.: 1994. Ст. 79, 81.

24. Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 23. – Ст. 118.

25. Кодексу адміністративного судочинства України. – Ст. 17 // Відомості Верховної Ради України. -2001. – № 35-36, № 37. – Ст. 446.

26. Конституції Республіки Польщі від 2 квітня 1997 р. // Конституции государств Европы. -М. : Изд-во Норма. 2001.

27. Василевич Г. Актуальные вопроси развития конституционной юстиции в Республике Беларусь // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція: Матеріали Міжнародної науково-праактичної конференції, Жовтень, 2000 / За ред. С. В. Ківалова, М.П. Орзіха – Бібліотека журналу "Юридичний вісник". – Одеса: Юрид. літ. – 2001. – С. 116-118.

28. Тиковенко А. Конституционный Суд Республики Беларусь в механизме разделения властей // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція: Матеріали міжнар. наук. прак. конф., Жовтень, 2000 / За ред. С. В. Ківалова, М. П. Орзіха – Бібл. журналу "Юридичний вісник". – Одеса: Юрид. літ. – 2001.- С. 122-123.

29. Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 33. – Ст. 471.

30. Постанова Верховної Ради України "Про Голову Конституційного Суду України". – 1 липня 1992 року. – N 2529-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 37. – Ст. 554.

31. Див. Регламент Конституційного Суду України, затверджений рішенням Конституційного Суду України від 5 березня 1997 р. // Офіційний вісник України – № 20.

32. Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 49. – Ст. 272.

33. Юзьков Л. П. Верховенство конституції і конституційність законів // Правова система України: Теорія і практика. Тези доповідей і наукових повідомлень науково-практичної конференції. Київ, 7-8 жовтня 1993 року). – К.: Президія Верховної Ради України, Інститут держави і права ім. Корецького АН України, Спілка юристів України.

34. Скомароха В. Вплив конституційної юстиції на розвиток українського конституціоналізму // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – С. 28.

35. Мурашин Г. О. Конституційні засади організації діяльності Конституційного Суду України // Правова держава. Щорічник наукових праць. Випуск восьмий. – К: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 1997. – С. 38-39.

36. Терлецький Д. Конституційний Суд України в процесі регулювання дії міжнародних договорів в Україні // Доктринальное сопровождение юридической практики: история и современный опыт кафедры конституционного права: Сб. научн. практ. статей. – Одеса: Юрид. лит. – 2007. -С. 271-287.

37. Хайде В. Система правосудия Федеративной Республики Германия. – Германский фонд международного правового сотрудничества. – Бонн, 1995. – С. 104.

38. Хайде В. Система правосудия Федеративной Республики Германия. – С. 46-48.

39. Решетников Ф. М. Правовые системы стран мира. – С. 216.

40. Судова реформа в Україні. Світовий досвід судочинства. – К.: Мінюст України. – 1997. – С. ЗО.

41. Брэбан Г. Французское административное право: Пер. с фран./ Под ред и со вст. С. Бобото-ва. – М.: Прогрес. – 1988. – С. 361-362.

42. Див. Ст. Ь. 211-4 Глава 2 розділ 1 Книги другої французького Кодексу про адміністративну юстицію від 1 січня 2001 р. // Адміністративна юстиція: європейський досвід і пропозиції для України / автори-упорядники І. Коліушко, Р. Куйбіда. – К: Факт. – 2003. – С. 231.

43. Кодекс про адміністративну юстицію від 1 січня 2001 р. // Там само. – С. 219, 237, 238.

44. Див. Главу 2 Розділу І Кодексу про адміністративну юстицію Франції.

45. Закон Республіки Польщі від 11 травня 1995 р. "Про Головний адміністративний суд" //Зібрання законів Республіки Польща з адміністративного права. – АРД/Чеккі. Консорціум "Верховенство права". – К.: 1996. – С. 86.

46. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України : навч. посіб. //За ред. Я. Ю. Кондратьева. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 77.

47. Административное право зарубежных стран. – С. 98.

48. Конституція України. " К.,1996. Ст. 3.

УДК 37.035.7

І.М. Томюк
кандидат історичних наук, доцент,
Львівський університет бізнесу та права
Ю.І. Азаров
кандидат юридичних наук, професор НАВК,
А.Л. Папікян
кандидат історичних наук, доцент,
Львівський державний університет внутрішніх справ

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ НАД ВІЙСЬКОВОЮ ОРГАНІЗАЦІЄЮ ТА ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

У статті розглядаються історичні передумови створення цивільного контролю над військовою організацією та правоохоронними органами діяльності держави. На тлі хронологічного узагальнення історичних фактів і подій досліджується процес виникнення цивільного контролю над сферою оборони та національної безпеки української держави.

Ключові слова: *цивільний контроль, військова організація, правоохоронні органи, Збройні сили України, національна безпека, обороноздатність.*

В статье рассматриваются исторические предпосылки создания гражданского контроля над военной организацией и правоохранительными органами деятельности государства. На фоне хронологического обобщение исторических фактов и событий исследуется процесс возникновения гражданского контроля в сфере обороны и национальной безопасности украинского государства.

Ключевые слова: *гражданский контроль, военная организация, правоохранительные органы, Вооруженные силы Украины, национальная безопасность, обороноспособность.*

The article examines the historical background establishment of civilian control over military organization and law enforcement agencies of the state. Against the background of chronological synthesis of historical facts and events explored the process of civilian control over defense and national security of the Ukrainian state.

Key words: *civilian control, military organizations, law enforcement authorities, the Armed forces of Ukraine, national security, defense.*

Постановка проблеми. Військова сфера діяльності будь-якої держави завжди традиційно відносилася до найважливіших державних функцій. Саме ця функція гарантувала сприятливі умови для поступального розвитку держави та її статусу як рівноправного суб'єкта міжнародних відносин. А у випадку загроз зовнішнього (а нерідко й внутрішнього) характеру вона слугувала вагомою гарантією захисту суверенітету держави, її територіальної цілісності і недоторканості кордонів. Завдяки високому ступеню посилення